

פתח דבר

קימי קפלן נורית שטדלר

לאחר הצהרת בלפור, ועם תחילת השלטון האזרחי של המנדט הבריטי בארץ ישראל (פלשתינה), מצא היישוב הישן החרדי את עצמו ניצב בפני מציאות שכמוה לא ידע עד כה: יישוב יהודי שניתנה לו האפשרות להתארגן באופן כולל ועצמאי. בשלהי העשור השני של המאה ה-20 ובמחצית הראשונה של שנות העשרים היה קולה של העדה החרדית, נציגת החרדים הקנאים, קול בולט. מנהיגיה, שאימצו עמדה של היבדלות, נאבקו שלא להיות חלק ממוסדות היישוב, ותבעו מהבריטים שלא יחייבו אותם להיות חלק מ"כנסת ישראל" ושיכירו בהם כישות בעלת זכות להתארגן בנפרד. במחצית השנייה של שנות העשרים החל המאזן הפנימי ביישוב הישן להשתנות אט-אט, בין השאר בשל הגעתם ארצה של יהודים חרדים יוצאי גרמניה ופולין שלא מצאו את מקומם בקרב החרדים הקנאים. בשנות השלושים והארבעים התברר שרוב החברה החרדית מצאה את מקומה ביישוב היהודי-ציוני, גם אם באופן חלקי ומתוך העמדת עמדה אמביוולנטית. מי שייצג עמדה זו היה אגודת ישראל, ואילו החרדים הקנאים המשיכו להחזיק בעמדה של היבדלות. שואת יהודי אירופה והקמתה של מדינת ישראל הרעידו את אמות הספים של החברה היהודית כולה בשנות הארבעים של המאה ה-20, והוא הדין בחברה החרדית. הקבוצות המרכיבות אותה מצאו את עצמן ניצבות בפני שבר תיאולוגי פוטנציאלי נוכח השאלות שעוררו השמדת יהודי אירופה מזה והקמתה של מדינת ישראל מזה. זאת ועוד, מנהיגותו הפוליטית של הרוב החרדי - אגודת ישראל - חוותה משברים והקרינה חולשה רבה. לכך חברו נטישה של צעירים את השורות החרדיות וחשש כבד מפני המדינה היהודית-ציונית-חילונית. עלתה התהייה אם יוכל יהודי אורתודוקסי באשר הוא, כפרט, לקיים במדינה החילונית אורח חיים דתי התואם את עקרונות אמונתו. נוכח כל זאת אין זה מפתיע שהיו מי שהטילו ספק - בתוך החברה החרדית ומחוצה לה כאחד - ביכולתה של חברה זו, על קבוצותיה, להתאושש ולשקם את עצמה. מציאות זו יצרה קו פעולה ואתוס חזקים במיוחד סביב המאבק על הישרדותה של חברה שראתה את עצמה כנציגה היחידה של היהדות המסורתית "האורתנטית" בחברה היהודית בעת החדשה. עם חלוף השנים השתקמה חברה זו, לא מעט בזכות תמיכה כלכלית חיונית מטעם מדינת ישראל, תמיכה שהגיעה ממקורות שונים. כך, בין השאר, נבנו ישיבות כדי לשקם את עולם לימוד התורה שחרב באירופה; מערכת החינוך החרדית התבססה והתרחבה; אדמו"רים חסידיים החיו בעזרת חסידיהם את החצרות החסידיות ואת הוויית חייהן החיונית; חל בה, בהדרגה, גידול דמוגרפי רב-ממדים; ומפלגותיה שבו ומילאו תפקיד חשוב בזירה הפוליטית בישראל.

אף שהאתוס הקולקטיבי והרטוריקה של האיום הקיומי ושל משימת ההישרדות המשיכו לתפוס מקום מרכזי בחברה זו, וכך עד ימינו, ניכרים זה שני עשורים לכל הפחות סימנים המלמדים שהחברה החרדית עברה זה מכבר לשלב של התבססות, התחזקות והקרנת ביטחון עצמי, שלא לומר אסרטיביות, ביחסה כלפי החברה הסובבת אותה. מעבר זה, על כמה ממשמעויותיו והיטליו, הוא העומד במרכזו של קובץ מחקרים זה.

ספר זה הוא השלישי בסדרת מחקרים על החברה החרדית בישראל, כולם פרי קבוצות מחקר ודיון, ימי עיון וכנסים שהתקיימו במשך כעשר שנים במכון ון ליר בירושלים. הספר הראשון, *חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?*, בעריכת עמנואל סיון וקימי קפלן, התפרסם ב־2003, ובמרכזו הועמדה שאלת השתלבותם של החרדים בחברה בישראל. המאמרים שהתפרסמו בקובץ זה מלמדים על מהלכים מגוונים של השתלבות ושל קבלה חלקית של חוקי המדינה ושל סמכות מוסדות השלטון של המדינה, המתקיימים בצד היבדלות, ביקורת והתנגדות מילולית חריפה. הכותבות והכותבים של המאמרים הצביעו, איש־איש בדרכו, על גילויים שונים של השתלבות חרדים בחברה בישראל, לצד מאמץ מצדם למנוע טמיעה בה ולעתים מתוך עימות חיזוני ופנימי וניסיון לשמור על גוניה הייחודיים של החברה שהם חיים בה. הספר השני, *מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל: אתגרים וחלופות*, שערכו עורכיו של הקובץ שלפנינו, ראה אור ב־2009. במוקדו ניצבים תהליכי רצף ושינוי שחלו בדפוסי המנהיגות והסמכות בחברה החרדית. החוקרים שהשתתפו בקובץ זה הצביעו על דפוסים של קליטה ושילוב של מקורות סמכות וידע שונים, ובהם פסיכולוגיה, רפואה, ספרות וטכנולוגיה, ששימשו בסיס ליצירת דפוסי מנהיגות שונים, קהלים דתיים מגוונים ומקורות סמכות חלופיים. רבים מהמקרים ומהתהליכים שתועדו בספר העלו שהתמורות מתרחשות בדרגי המשנה של המנהיגות החרדית ולא בקרב המנהיגות הבכירה והממסדית. זאת ועוד, מחקרים אלה הראו כי התמורות המשמעויות ביותר התחוללו בדור האחרון בזירות חרדיות שונות שבהן מתהוות מנהיגויות חלופיות, והצביעו על היבטים שונים של התהליך שבו מקורות סמכות חלופיים מקבלים הכרה לצד סמכויות ומנהיגויות מסורתיות מבוססות.

ספר זה מתמקד במעברה של החברה החרדית מהישרדות להתבססות, וכמו קודמיו כל המאמרים הכלולים בו מבוססים על מחקרים חדשניים שנעשו בשנים האחרונות בריסציפלינות שונות. יסודם של מאמרים אלה בכמה מן ההרצאות שנישאו בכנס רב־משתתפים שנושאו "חרדים וחרדיות בישראל: על פרשת דרכים?", אשר התקיים במכון ון ליר בירושלים בנובמבר 2007. המכנה המשותף העומד בבסיס כל המאמרים הוא גילויים של התבססות והתחזקות ושל הרחבת השורות שניכרים בחברה החרדית בישראל החל משנות השמונים של המאה ה־20. שינויים אלה מלמדים על מעבר מתחושות האיום וההישרדות הנזכרות לתחושות של ביטחון עצמי והתבססות המאפיינות אותה בשנים האחרונות, תחושות שמתלווים להן לא

אחת לבטים, אתגרים ותופעות לוואי. מן ההרצאות השונות בכנס התגבשו ארבע מגמות מרכזיות: שיקום ושימור בתגובה למגמת ההישרדות הישנה; חיזוקם של מאפיינים חרדיים כלפי פנים מתוך עמדה של כוח וביטחון חברתי; מפגש, חשיפה ופתיחת השורות לחברה היהודית הסובבת בישראל; ומגמה פעילה של החזרה בתשובה והתרחבות גיאוגרפית, המתבטאת ביצירת ערים חרדיות. על בסיס מגמות אלה נבנו ארבעת שעריו של הקובץ המונח לפניכם.

כמה מסקנות עולות מספר זה. ראשית, החל משנות השמונים ניכרת בחברה החרדית מגמה של התחזקות, אשר מתאפיינת בעלייה בביטחונה האישי-קולקטיבי ובחוסנה. התבססות זו מלווה ברצון להגביר את הנוכחות והפעילות בחברה בישראל. דבר זה מחייב השקעה רבה מצד חבריה ובכלל זה שימוש בטכנולוגיה מתקדמת ובאמצעי תקשורת המונים, בהתארגנות מוסדית, בפרסום ובשיווק ובפיתוח ועדכון רעיוניים. לנוכח מסקנות אלו, יש מקום לשקול מחדש את מידת הרלוונטיות של המודל הקלאסי של חקר האורתודוקסיה היהודית, מודל הנשען על מרכזיותן של ההתכנסות ושל ההתגוננות ככלי להבנת המתרחש בחברה החרדית בעשורים האחרונים. זאת ועוד, יש לשינויים אלה השלכות מרחיקות לכת על כל ניסיון להבין את טיבם של הכוחות הפועלים בחברה החרדית, ועל האופנים שבהם קובעי מדיניות ומבצעים במשרדי הממשלה וברשויות מתבוננים בחברה החרדית ומתמודדים איתה. אנו חבים הערכה וזכרת טובה למכון ון ליר בירושלים על תמיכתו במפעל מחקרי זה במשך מעט יותר מעשור, ומודים לראש המכון הקודם, ד"ר שמשון צלניקר, ולראש המכון הנוכחי, פרופ' גבריאל מוצקין, על שאפשרו את קיומו של המפעל המחקרי הזה בחסות המכון. רבים מעובדי המכון סייעו בידינו בכל דבר ועניין: שמעון אלון, מנכ"ל המכון ויוסי אריה, מנהל החשבונות, מצאו תמיד דרך לסייע לנו בתקציבים שנדרשו כדי להוציא לפועל את המפגשים השונים וכדי לסייע לחוקרים לקדם את מחקריהם. שולמית לרון ניצחה על ארגונו של הכנס וניסיונה העשיר תרם רבות להצלחתו. שרה סורני ליוותה את השלב הראשון של יצירת ספר זה וד"ר טל כוכבי נטלה את שרביט ההובלה בשלב השני. יונה רצון ניצחה על מלאכת ההפקה. אנו אסירי תודה להם ולכל שאר עובדי המכון. תודה מיוחדת לקוראי הקובץ מטעם מערכת הפרסומים של המכון על הערותיהם, הצעותיהם וביקורותיהם שסייעו בידי כולנו, מחברי המאמרים, ולעורכת הלשון של הקובץ, הניה קולומבוס, אשר לא התפשרה עמנו ותבעה את המיטב, ובאופן בהיר וברור. נורית שטדלר מודה לקרן הלאומית למדע (מענק 382/07) על התמיכה במחקרה על החברה החרדית. התמונה שעל עטיפת הספר נמסרה במתנה לוועד יישובי הגולן ב-1995 ואנו מודים לוועד על הרשות להשתמש בה. על אף מאמצינו לא עלה בידינו לאתר את בעלי זכות היוצרים על התמונה. אם יובא הדבר לידיעתנו נפרסם זאת במהדורה הבאה.

קימי קפלן נורית שטדלר